ZKVALITŇOVÁNÍ PRÁCE UČITELŮ V PŘEDMĚTU EKONOMIKA NA STŘEDNÍCH ŠKOLÁCH

Alena Králová*

Úvod

Jedna z nejdůležitějších změn, která výrazně ovlivňuje vývoj České republiky v oblasti vzdělávání,¹ je vstup do Evropské unie. Volný pohyb osob a jejich možnost uplatnění na trhu práce v jakémkoliv státě Evropské unie vyžaduje, aby byla u nás zabezpečena taková vzdělanostní úroveň, která bude srovnatelná s úrovní v ostatních státech.

1. Charakteristika předmětu ekonomika jako základního ekonomického předmětu na středních školách

V našem školském systému získávají všichni žáci na středních školách povinně ucelené poznatky o ekonomické problematice poprvé v předmětu ekonomika. Uvedený předmět má poměrně dlouhou tradici² a na středních školách ekonomického zaměření je považován za základní odborný předmět. Struktura obsahu předmětu „ekonomika“ se však na jednotlivých školách liší z hlediska cílů vzdělání, obsahu učiva, uspořádání, pojetí výuky, vyučovacích metod a učebních pomůcek. Předmět ekonomika se vyučuje na obchodních akademiích a ostatních středních školách jako povinný a první ekonomický předmět. Výjimku tvoří gymnázia a umělecké školy, kde obsahová problematika ekonomiky je řazena do předmětu základy společenských věd nebo do občanské nauky.

V tomto studiu mohou pokračovat žáci na vyšších odborných či vysokých školách, rekvalifikačních kursech, zde již podle svého studijního zaměření. Studium uvedeného předmětu plní důležitou funkci ve vzdělávacím procesu, má nesmírný význam pro ekonomické vzdělání celého národa.

* Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví (kralova@vse.cz).

1 Vzdělávání podle pedagogické teorie lze obecně považovat za dlouhodobý pozvolný celoživotní proces, během kterého u lidí dochází k záměrnému a organizovanému osvojování poznatků, dovedností, postojů a jiných vlastností – Syříště, I. Podstata diskursu o národní vzdělanosti v českých médiích. Výzkumný záměr. Praha, Pedagogická fakulta UK, 2002.

2 V roce 1872 byla v Praze založena první česká obchodní akademie, poprvé se začaly vyučovat v českém jazyce ekonomické předměty. Mezi ně vedle účetnictví, kupeckých počtů patřila obchodní nauka, která vytvořila základ pro předmět ekonomiku.

2. Cíle českého školství

V souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie se hovoří o tom, jak vzdělávací systém zdokonalit, aby žáci obstáli na trhu členských států Evropské unie. Od roku 2004 dochází k tlaku na tzv. univerzálnost pracovníků z hlediska požadavků na kvalifikaci pracovníků. Na trhu práce nabývá na významu větší flexibilita zaměstnanců, adaptabilita, větší schopnost učit se v rychle měnícím se prostředí. Velký důraz se klade na komunikační dovednosti, znalost cizích jazyků a schopnost pracovat v týmu.³ Uvedené požadavky se promítají do cílů a obsahu vzdělávání na všech stupních škol, tedy i předmětu ekonomika vyučovaném na školách. V posledních letech se připravují změny v oblasti

- stanovení obecného vědomostního základu,
- přizpůsobení odborného obsahu vývoji nových technologií,
- organizace práce.

Připravují a zavádějí se nové vzdělávací programy, které nahrazují učební osnovy a plány, vznikají programy tvořené na úrovni státu a školy. V předmětu ekonomika vznikají rámcové vzdělávací programy, které představují státem stanovené vědomostní minimum. V roce 2006 již bylo schváleno 61 těchto programů, v roce 2007 programů 81 a v roce 2008 70 programů. Na jejich základě si každá škola tvoří vlastní podobu „předmětu ekonomiky“ v tzv. školním vzdělávacím programu, který budou střední školy zavádět od roku 2009.

Uvedené tendence do značné míry ovlivní práci učitelů předmětu ekonomika, bude na ně kladen větší požadavek specializace, ale též univerzalizace vzdělání. Sestavenému školnímu vzdělávacímu programu budou muset přizpůsobit adekvátní vyučovací metody a práci s didaktickými prostředky. V další části textu se podíváme, jaké možnosti využívání metod mají učitelé předmětu ekonomika na středních školách k dispozici, jak tyto metody ovlivní práci učitelů na vyšších odborných a vysokých školách. Kromě toho se podíváme, jaké metody a didaktické prostředky učitelé skutečně při své práci používají a které metody by měli měnit.

3. Metody práce učitelů v předmětu ekonomika

V celém historickém vývoji didaktiky se hlavní zájem v oblasti vyučování soustřeďoval na metody. Právě prostřednictvím metod se dosahuje vytyčený cíl pedagogického procesu, jeho výsledkem jsou změny ve vědomostech, dovednostech, postojích i osobnostních vlastnostech žáků. Stupeň, v němž cíl odpovídá výsledkům, ukazuje mimo jiné i na účinnost použitých metod.⁴ V minulosti – stejně jako dnes, je metoda (slovo řeckého původu *methodos*), cesta, postup, důležitým faktorem k dosažení nějakého cíle při jakémkoliv lidské činnosti, toto hodnocení se vztahuje také na oblast školního vyučování.⁵

3 Doležalová, G. Vývoj profesních nároků ve vybraných odvětvích národního hospodářství a náměty pro jejich reflexi v odborném vzdělávání. Souhrnná syntetická publikace, www.nuov.cz.

4 Skalková, J. Obecná didaktika, ISV nakladatelství, Praha, 1999, s.166.

5 Průcha, J. Přehled pedagogiky, Portál, 2000, s. 106–107.

Klasifikace metod je velmi rozsáhlá. Kritéria se měnila v závislosti na historicko-spoločenských podmínkách vyučování, na charakteru školy, která jako instituce reprezentuje určitou historickou epochu, v závislosti na pojetí vyučovacího procesu příslušného období. V literatuře je možné najít celou řadu druhů didaktických metod. Např. J. A. Komenský vypracoval podrobnou soustavu didaktických metod a principů pro vyučování mateřského jazyka a cizích jazyků.

Předmět ekonomika se vyznačuje určitými zvláštnostmi. Protože se tento předmět začíná vyučovat na obchodní akademii již v I. ročníku, vyučující musí především dbát, aby žáci pochopili podstatu základních ekonomických pojmů v celé zkoumané oblasti, aby je dokázali správně charakterizovat (definovat), popř. aby pochopili vztahy mezi nimi. Úkolem vyučovacího předmětu ekonomika je poskytnout žákům také soustavu dobře osvojených vědomostí z celé problematiky, které budou umět používat v běžném i pracovním životě. Absolventi z obchodních akademií budou pomáhat řídicím a kvalifikovanějším pracovníkům zpracovávat různé podklady a informace o podniku, proto při výuce ekonomiky si musí osvojit dovednosti různého druhu.⁶ Lze sem zařadit správné vyjadřování žáků, práci s knihou, se sešitem, práci s odborným tiskem, literaturou, práci s výpočetní technikou, provádění průzkumu a rozbor dat, interpretace tabulek a grafů, samostatnou práci včetně práce v kolektivu. Jednou mají být schopni aplikovat všechny teoretické poznatky z předmětu ekonomika do praxe.

Poznatky o podniku, které žáci na středních školách získávají, vycházejí z hospodářského života. Složitost studované problematiky, vývoj, propojení na vnější prostředí vytvářejí různorodé ekonomické situace a jevy. Každý jedinec lidské společnosti (tedy i žáci obchodní akademie), by se měl naučit tyto situace řešit a předvídat. K tomu samozřejmě potřebuje využít znalostí získaných v předmětu ekonomika pomocí výše uvedených metod.

Některé používané metody jsou odrazem tzv. tradiční koncepce vyučování (verbálně reprodukcí)⁷, která je založena na popsání ekonomických činností, vymezení faktů o podniku. Převážně u těchto metod dominuje frontální vyučování. Vyučující se zde soustřeďují na verbální osvojování pojmů, na mechanickou reprodukci učiva. Snaží se tímto způsobem zajistit vysokou odbornost vědomostí. Žákům se většina poznatků odevzdává převážně v hotové podobě a žáci je pasivně přijímají. V současné době tento způsob vyučování v předmětu ekonomika zaujímá ve vyučování ekonomické problematiky rozhodující význam. Zdá se, že žákům by tento způsob výuky především v prvním ročníku měl přinášet určité výhody spočívající v řádném zapamatování a pochopení podstaty všech nových pojmů, na základě kterých bude možné rozvíjet další myšlení (ekonomické, abstraktní a logické). Mnozí žáci však pojmy pouze mechanicky reprodukuji, podstatu pojmů někdy vůbec nepochopí a ekonomické a další myšlení

6 Dovednosti lze členit na intelektové, sezomotorické, pracovní, komunikativní – Asztalos, O. Ekonomické vzdělávání v systému středního a vyššího školství v ČR, VŠE, Praha, 1996.

7 Koncepci v ekonomickém vzdělávání se rozumí přístup k cílům, obsahu, metodám a organizaci vyučování prostřednictvím ekonomických předmětů. V ekonomickém vzdělávání se vyskytují koncepce tradiční (verbálně reprodukcí, pragmaticko-praktické) a moderní (problémové a programové vyučování) – Asztalos, O. Oborová didaktika ekonomických předmětů, VŠE, Praha 1992, s. 67–75.

se velmi těžce rozvíjí. Z důvodu vývoje informačních a komunikačních technologií a z důvodu změny organizace práce v pracovním procesu je kladen v současné době důraz na další dovednosti, které se nemohou při využívání této koncepce rozvíjet. Tradiční metody práce navíc nepřispívají ke zvýšené samostatnosti řešení problémů v praxi, k tvůrčímu myšlení. Žáci si nezvykají na způsob práce, který se od nich bude v praxi očekávat a vyžadovat.

Proto je nutné do vyučovacího procesu předmětu ekonomika zařazovat další metody. Soustředíme se na ty, které se vztahují k rozvíjení aktivity a samostatnosti žáků jsou odrazem tzv. koncepce problémového vyučování. Absolventi si mají odnést do života další hodnoty, než pouhé vědomosti a dovednosti. Důležité jsou jejich postoje, zájmy, motivace, hodnotový systém. V dnešní době má vyučující připravit žáky tak, aby se v podniku uplatňovali jako jedinci aktivní, samostatní, iniciativní, vynalézaví a tvořiví, schopní učit se novým věcem. Pokud vyučující chce tento úkol splnit, musí si žáci ve škole osvojit takové metody, kterými budou schopni v budoucnu řešit problémy a osvojovat si to, čemu se přímo nenaučili. K tomu je mohou ve školním vyučování dovést aktivizující metody. Ty dávají žákům mimo jiné možnost hledat, objevovat, tvořit, při něm učení představuje poznávání řešením problémů.⁸ Jedná se o „proaktivní výchovu“, kdy učitel neustále přemýšlí, jaké metody a postupy použije, aby se žáci optimálně rozvíjeli v souladu s výchovně-vzdělávacími cíli. Pokud chce výchovou dosáhnout kreativní účinek, musí žáky neustále uvádět do nových, jim neznámých situací. Tím se z něho vychovává aktivní jedinec, jehož činnost vyžaduje samostatnost a tvořivost.

Metody koncepce problémového vyučování

V předmětu ekonomika lze využívat různých metod uvedené koncepce.⁹ Učitel vysvětlí teorii, nastolí problémovou situaci vycházející z hospodářského života a vede žáky k plnění úkolů, hledání množství variant řešení problému, optimální varianty a k získání poznatků, jež budou moci aplikovat v praxi v různých situacích.

Žáci při takovém způsobu práce se mají snažit:

- samostatně informace získat,
- samostatně práci pro zpracování informací zorganizovat,
- výsledky své práce prezentovat.

Z celé škály metod této koncepce lze využít následující.¹⁰

8 V pedagogických souvislostech se pojem problém chápe v různé šíři. Ustálil se názor, že představuje obtíž teoretické nebo praktické povahy, při jejímž řešení žák aktivně používá vlastní poznávací činnost. Řídí se určitými potřebami, směřuje k překonání obtíže, a tak získává nové poznání a nové zkušenosti. Skalková, J. Obecná didaktika, ISV, Praha, 1999, s. 142.

9 V běžné školní praxi se spíše využívá termín „metody problémového vyučování“.

10 Asztalos, O. Ekonomické vzdělávání v systému středního a vyššího školství v České republice, Praha, VŠE, 1996.

Problémové otázky

Těmi může vyučující soustředit pozornost žáků na určitou situaci nebo problém, zvýšit úroveň jejich myšlenkového úsilí (např. je soukromé podnikání podnikem?). Jejich zařazení do vyučovacích hodin není pro vyučujícího obtížné, v předmětu ekonomika v různých tématech se jich dá dobře v dostatečné míře využívat.

Problémový výklad

Vyučující předkládá žákům nové poznatky z uceleného tématu tak, že je vyvozuje, pokládá si otázky, hodnotí odpovědi, srovnává, kritizuje. Tato metoda vyžaduje promyšlenou přípravu na vyučovací hodinu. Uplatnit by se mohla např. v různých situacích týkající se problematiky podniku, např. při objasňování podnikatelského záměru.

Problémový rozhovor

K novým poznatkům se dostávají žáci při řešení navozené problémové situace učitelem. V dialogu mezi sebou nebo s vyučujícím žáci využívají dosavadní znalosti k poznávání nového. Např. v jaké formě je pro prosperující podnik vhodnější uložit peněžní prostředky?

Aktivizující metody

Aktivizující metody se začaly užívat při přípravě vysoce kvalifikovaných řídicích pracovníků. Jejich užití v předmětu ekonomika v tématech lze uskutečnit, jestliže žáci ve vyučovacím procesu dosáhli určité úrovně ekonomického vzdělávání (intelektuální schopnosti, určitý stupeň předpokládaných znalostí ze základní školy, z předchozích ročníků studia na střední škole, z běžného života, vyšší míru odpovědnosti...). Při vzdělávání na středních školách jsou tyto předpoklady do určité míry splněny, dají se především jednodušší metody uplatňovat v nižších ročnících, složitější ve vyšších (posledních) ročnících. Obměn aktivizujících metod je velké množství. Patří sem:

a) diskusní metody,

jsou založeny na vzájemném rozhovoru mezi všemi žáky skupiny, třídy, v němž jde o vyjasnění stanovené problematiky. Aby diskuse při vyučování probíhala úspěšně, vyžaduje předchozí přípravu žáků na problém, o němž se bude ve vyučování diskutovat. Diskuse umožňuje žákům osvojovat si nové poznatky samostatnou činností a zároveň rozvíjet komunikativní dovednosti (při prezentaci zjištěných informací). Učí je koncentrovat pozornost (při vlastní i cizí prezentaci), pozorně a trpělivě vyslechnout druhého, pružně a pohotově reagovat na názory spolužáků, formulovat přesně vlastní stanoviska a obhajovat je při případných dotazech. Navyká jednotlivce veřejnému vystupování, při sledování myšlenek druhých žáci provádějí hodnocení i sebehodnocení, což ovlivňuje jejich aktivitu a působí motivačně. Při společné činnosti v diskusi se též rozvíjejí vztahy mezi členy skupiny, třídy. Funkce učitele spočívá v řízení celé diskuse. Pokud by žáci nereagovali na prezentované výsledky zkoumání, učitel je musí řízeným rozhovorem k závěrům dovést (např. při výběru nejvhodnějšího podnikatelského záměru podle prezentovaných argumentů). Samotné diskusní metody se mohou využívat v předmětu ekonomika např. v těchto podobách:

- výklad učitele s diskusí v průběhu či v závěru vyučovací hodiny (diskuse na téma zakládání ohlašovacích, koncesovaných živností či zakládání právnických osob),
- řízené diskuse, v předmětu ekonomika se např. jedná o téma: výběru vhodného podnikatelského záměru v závislosti na zkušenostech žáků z místa bydliště podle studia nejrozumnějších katalogů např. firemních, Zlatých stránek,

b) brainstorming,

je metoda heuristická¹¹, při níž vzniká velké množství tvořivých nápadů pro pozdější posouzení. Slouží k hledání nových řešení problémů. Vyžaduje, aby všichni její účastníci v průběhu stanoveného času (např. 10 minut) zformulovali co nejvíce spontánních nápadů. Jsou přijímány všechny návrhy, jde o kvantitu nápadů, ne o kvalitu, náměty se zapisují na tabuli, aby provokovaly k dalším myšlenkám. Jednotlivé nápady se v průběhu stanovené doby nekritizují. Teprve po přestávce se třídí a analyzují (oddělují se nevhodné, vybírá se ze sporných, přijímají se zřejmě úspěšné). Příkladem může být situace: Uveďte příčiny vzniku soukromého podnikání jednotlivců. Vymyslete nejvhodnější podnikatelský záměr pro vaši třídu. Pokud nápady nechá vyučující napsat žáky na lístečky, hovoří se o metodě brainwritingu. V praxi se tyto metody používají při hledání nových řešení např. technických či ekonomických problémů, proto je vhodné tyto metody využívat jako doplněk ostatních metod při výuce předmětu ekonomiky. Umožňují rozvíjet představivost a tvořivé myšlení žáků,

c) metody situační či případové,

uvádějí žáky do analýzy problémů, které mohou existovat i ve skutečnosti. Tím se chápe zjednodušené předvedení určitého skutečného případu (události). Tyto metody mají různou modifikaci. V předmětu ekonomika se jich dá dobře využívat např. v těchto podobách:

- rozborové situace (harvardské), při nichž žáci analyzují a hodnotí ekonomickou situaci, jejich výsledky se posuzují v kolektivu a srovnávají s výsledky hospodářské praxe (sledování vývoje kapitálového trhu podle denního tisku, rozhodování žáků o financování do nákupu cenných papírů podniku...),
- řešení incidentu, při níž žáci nedostávají plné informace, pouze základní a hrubé, ty musí postupně doplnit, aby odhalily příčiny vzniku situace, řešení se konfrontuje s praxí (např. oprava chybně vypočítané daně v daňovém přiznání),
- skupinové řešení příkladů v kolektivech žáků, kteří pracují s neúplnými informacemi, které získají od učitele, využívá se soutěživosti mezi skupinami (vypracování ohlášení podle zadání příkladu s přílohou živnostenského zákona),
- projektové metody, které představují vypracování projektů účastníky výuky, učitel proces pouze usměrňuje. Práce na řešeném projektu má mít pro žáky společenský význam. Studenti zpracovávají většinou aktuální problematiku, která je zajímavá i pro okolí. Řešení na projektu představuje týmovou práci studentů. Zahrnuje následující etapy: příprava projektu (formou brainstormingu se získávají nápady,

11 Žáci se v procesu vyučování aktivně zúčastňují na objevování nových poznatků a řešení úloh. Přitom neřeší samostatně celé úlohy, ale postupují podle jednotlivých etap – kroků.

které se třídí a redukuje), sestavení plánu projektu, realizace, zhodnocení (evaluace) projektu žáky i učitelem. Učitelé by měli v týmu sepsat pozitivní i negativní jevy, k nimž v průběhu projektu došlo, vyvodit závěry pro příští projekt. Hodnocení projektu ze strany žáků je vhodné začlenit do projektu jako jeho poslední krok. Práce na projektech představuje i v některých případech řešení komplexních teoretických nebo praktických problémů. Tato metoda určitě představuje možnost využití aktivizujících metod práce žáků v předmětu ekonomika ve všech tématických celcích. V současné době se na středních školách realizují projekty různého rozsahu, lze je uskutečnit např. v jedné nebo několika vyučovacích hodinách, v rámci jednotlivých předmětů, tedy i v předmětu ekonomika (např. vypracování organizačního schématu podniku). Vedle těchto se mohou zavádět „úplné projekty“, které probíhají např. i několik týdnů. Příkladem je projekt Občan,¹² který využívá mezipředmětových znalostí žáků, eTwinning¹³ – vzdělávací projekty škol v Evropě.

d) inscenační metody,

jejich podstata spočívá v hraní rolí, které se přidělí žákům v určité simulované situaci. Role mohou být žákům přidělené nebo si je zvolí sami. Jedná se o problémové metody, které se přibližují lidskému jednání v reálné situaci, žáky vede k řešení problémů, ke správnému chování a jednání. Na středních školách v předmětu ekonomika lze inscenovat mnoho činností, se kterými se žáci setkají v hospodářském životě. Žáci mohou mít role, které hrají, popsané (např. žádost o poskytnutí úvěru na podnikání u banky) nebo se scénář tvoří v průběhu inscenace problémové situace (např. přijetí pracovníka na pracoviště),

e) ekonomické hry,

tvoří takové didaktické metody, které lze využívat také při práci se žáky středních škol v předmětu ekonomika ve všech tématech, protože učení a zábava se ve škole nevylučuje. Podporují socializaci a motivaci žáků, vedou je k sebekontrolě, k rozvíjení komunikačních dovedností. Umožňují, aby si žáci vyzkoušeli děje nanečisto. Poznávání a učení probíhá nenásilně podle určitých pravidel, většinou v několika etapách. Účastník ekonomické hry se má rozhodovat samostatně nebo za pomoci členů skupiny (spoluhráčů) a na základě reakce ostatních žáků třídy. Ekonomické hry mají odrážet tu skutečnost, že na jednání jednoho pracovníka v reálném pracovním životě navazují další jednotlivci či kolektivy. Na středních školách v předmětu ekonomika lze využívat v různých obměnách, a to jak v nižších ročnících, tak i ve vyšších¹⁴. Dají se hrát ručně (žáci data zpracovávají manuálně – hra o dosažení nejlepší produktivity práce v kon-

12 Projekt je součástí programu Civitas, International civic education exchange program, řízený institucí Center for civic education, Calabasas, Kalifornie, podporovaný Ministerstvem školství USA ve spolupráci s americkým kulturním střediskem USIA (United states information agency). V České republice proběhly dva ročníky tohoto projektu, a to na úrovni ISCED 2, ale i na ISCED 3. Obsahem projektu je téma Problémy kolem nás. http://www.pedf.cuni.cz/~www_uvrs/manual/vi_3.htm.

13 eTwinning byl iniciován Evropskou komisí jako inovativní aktivita v rámci evropského programu eLearning v roce 2005. Má specifickou pozici v rámci programu Comenius. Je určený pro školy střední a vyšší odborné. www.etwinning.cz.

14 Junior Achievement, Aplikovaná ekonomie, příručka pro konzultanty, Česká republika 1996, Soubor ekonomických her.

krétním podniku na příkladě výroby jednoduchého výrobku), na počítači (hra o dosažení nejlepšího postavení výrobního či peněžního podniku na trhu)¹⁵, mohou postihovat dílčí ekonomickou situaci v podniku (způsob získávání finančních prostředků podniku formou hry žádostí o poskytnutí úvěru), celou ekonomickou situaci v podniku (fungování tržního mechanismu a jeho vliv na činnost podniku – hra kupců a prodejců na tržišti). Ekonomické hry lze hrát najednou se všemi žáky v celé třídě, s jednotlivými skupinami, lze je zařazovat v různých částech vyučovacího procesu (v úvodní části, v hlavní části hodiny popř. v závěru).¹⁶ Své místo proto nacházejí hry i ve formě soutěží mezi žáky či skupinami (např. zařazování her podle televizních pořadů – Kolotoč, AZ kvíz, Bludiště...), může mít i podobu vyplňování křížovek s tajenkou, které vyučující připravuje pro zopakování poznatků. Vyučovací metody lze tedy třídit i podle opakování a procvičování vědomostí a dovedností¹⁷ na metody opakování, cvičení či kombinované metody fixace učiva ústní či písemnou formou,

f) dramatizace,

jedná se o metodu, která zkonkrétňuje učivo, umožňuje jeho prožití, lepší pochopení, rozvíjí tvořivost žáků. Její použití v předmětu ekonomika lze spojovat spíše se čtením vybraných pasáží z textů učebnic či z odborné literatury.

V dnešní době soudobá didaktika klade důraz na takové metody, kde se jedná o výraznou aktivitu žáka, o postupy heuristické,¹⁸ problémové, které vedou k objevování nových vztahů, nalézání nových řešení a rozvíjení tvořivosti. Často se nejedná o metody nové, mnohé z nich zná didaktika již po celá staletí (inscenační metody, dramatizaci...). Ovšem tyto metody se neustále rozvíjejí a obohacují (vznikají různé varianty her, učení v různých životních situacích...). Také ostatními metodami učitel rozvíjí aktivitu žáků (viz praktická cvičení, demonstrační metody...). Pokud učitel takový přístup osvojování poznatků volí, vede žáky kromě jiného k tzv. samoučení (autoregulaci), které umožňuje sebevzdělávání žáků v jejich budoucím životě. I této oblasti ve vyučovacím procesu je třeba se věnovat, protože jedině tak budou absolventi středních škol schopni pružně se přizpůsobovat všem změnám ve společnosti, budou schopni se v životě requalifikovat.

4. Didaktická účinnost aktivizujících metod

Při volbě aktivizujících metod vyučování v předmětu ekonomika jde vyučujícímu také o to, aby vytvořil žádoucí vztah mezi metodami, které vedou k osvojování hotových poznatků, a těmi metodami, které organizují hledání, řešení teoretických i praktických problémů, rozvíjejí samostatné myšlení žáků. Učitel by měl být schopen vybrat z celé

15 Hra Mese v předmětu aplikovaná ekonomie, 1996, hra Titan ve výukových předmětech JA 2008.

16 Ostatní hlediska třídění ekonomických her jsou rozvedena v Ekonomickém vzdělávání v systému středního a vyššího školství v České republice, Azstalos, O. VŠE, Praha, 1996, s. 131.

17 Skalková, J. Obecná didaktika, Praha, ISV, 1999, s. 187.

18 Heuristické postupy při řešení problémů vytvářejí prostor pro takovou rozumovou činnost, která umožňuje uplatnění anticipačního významu cíle činnosti, podněcuje motivaci neurčitostí výchozí situace, podporuje intenzivní rozumovou analýzu, umožňuje jistou osobitost v utváření plánu řešení daného problému.

škály výše uvedených metod nejvhodnější (jak z oblasti koncepce tradičního vyučování, tak i problémového), nalézt správné propojení mezi nimi a nalézt nejúčinnější metody. Každá metoda má své úskalí a pedagog by se jim měl vyhnout (např. při objevování nových poznatků se někdy kritizuje, že žáci po hodině objevů mají hlavu plnou zmatků či omylů. Znamená to, že učitel použil metodu nevhodně. Dále se kritizuje, že je to metoda pomalá, že žáci, kteří jsou zvyklí na tradiční vyučovací metody si metody moderní musí po nějakou dobu procvičovat, aby ji dokázali plně využít). Na každé vyučovací metodě má učitel jiný podíl při jejich řízení, což přibližuje následující grafické schéma. Jejich umístění na ose je přibližné, v úvahu se musí brát konkrétní situace ve třídě (obrázek 1).

Jestliže se zaměříme na metody koncepce problémového vyučování, je důležité, aby vyučující při jejich výběru byl schopen vybrat ideální „problémové“ situace a tím zajistil, že tyto metody budou ve vyučovacím procesu účinné. To znamená, že musí kromě jiného respektovat též pedagogické i psychologické zásady. Vlivy, které ovlivňují celý tento proces v předmětu ekonomika můžeme shrnout přibližně do následující podoby.

1. Správné stanovení cílů výuky.
2. Důkladná znalost učebních osnov a didaktická analýza učiva.
3. Výběr učiva, které je vhodné pro problémovou metodu, jeho rozpracování do systému problémových úloh. Formulování motivačních problémů a problémových situací, problémů pro procvičování a opakování učiva, problémových úloh pro využívání a pro prověřování vědomostí a klasifikaci.
4. Důkladná znalost kolektivu třídy (schopností a dovedností žáků, vztahu žáků k vyučovacímu předmětu a k řešení problémů, vzájemných vztahů mezi žáky ve třídě).
5. Volba vhodných metod a forem problémového vyučování s ohledem na stanovené cíle výuky, probírané učivo i žáky.
6. Využívání úloh přiměřené náročnosti.
7. Vhodná motivace žáků k aktivní myšlenkové činnosti.
8. Schopnost učitele představit si sebe na místě žáků a vhodně pomáhat při řešení problémů.
9. Odborné předpoklady a organizační schopnosti učitele, dobrá vybavenost školy pomůckami a didaktickou technikou.
10. Schopnost jednotlivých žáků řešit problémové úlohy, kterou určují vnitřní činitelé:
 - motivace (žák chce úlohu vyřešit a nedá se odradit nezdarem),
 - vědomosti a dovednosti týkající se určitého druhu úloh,
 - metoda řešení úloh, příslušné dovednosti a návyky,
 - schopnosti (obecná inteligence, speciální schopnosti a dovednosti, manuální zručnost, tvořivost),
 - volní a další vlastnosti osobnosti, schopnost autoregulace,

- stav žáka (nálada, tréma, konflikty se spolužáky nebo v rodině atd.).

Uvedené vlivy působí na práci učitelů nejen na středních školách, ale mnohé z nich také na práci učitelů na vyšších odborných a vysokých školách. Vysokoškolští učitelé by se měli též zamýšlet nad možnostmi zkvalitňování výuky ekonomických předmětů prostřednictvím vyučovacích metod.

Obrázek 1

Umístění vyučovacích metod na ose

Řízené učitelem

Řízené žáky

Pramen: Petty, G. Moderní vyučování, Portál, 1996.

5. Analýza metod práce učitelů v předmětu ekonomika

Za účelem ověření efektivnosti metod práce učitelů na středních školách jsem v letech 2003 a 2007 uskutečnila průzkum na vybraných středních školách. Jeho cílem bylo zjistit, jaké výukové metody učitelé v současné době na středních školách aplikují, jak jsou tyto metody studenty z hlediska účinnosti vnímány a které metody je třeba změnit. Toto zjištění může přispět ke zkvalitnění výuky předmětu ekonomika na středních školách, což se projeví v kvalitě budoucích zájemců o studium na VŠE.

Výzkum byl uskutečněn v předmětu Ekonomika na středních školách v ČR, mezi nimiž převažovaly obchodní akademie, a to na vzorku 200 žáků ve věku 15–18 let (1.– 4.ročník). Výzkum byl realizován nestandardizovaným písemným dotazníkovým šetřením formou uzavřených, otevřených, polouzavřených a škálovaných otázek, kterým byly zjištěny odpovědi na následující otázky:

1. Oblíbenost vyučovacího předmětu v porovnání s ostatními předměty.
2. Důvod oblíbenosti a neoblíbenosti předmětu.
3. Metody práce vyučujících v této oblasti včetně metod aktivizujících.
4. Práce s knihou.

5. Práce s ostatními pomůckami a prostředky didaktické techniky.
6. Využití získaných poznatků z předmětu v ostatních předmětech.
7. Využití získaných poznatků z předmětu v běžném životě.

Výsledky naznačují, jak učitelé v předmětu pracují a jak tyto předměty žáci vnímají. Předmět ekonomika patří na střední škole spíše mezi oblíbenější předměty (Všichni vyučující na zkoumaných školách mají plnou kvalifikaci k výuce těchto předmětů).

Jak je zřejmé z uvedené tabulky 1, při výuce ekonomických předmětů převládá výklad učiva ve více jak polovině zkoumaných tříd, (většinou zajímavý, logický a srozumitelný) s uváděním slovních příkladů, diktováním poznámek (90 % učitelů diktuje žákům poznámky do sešitů), občasnou kresbou schémat, v některých třídách se začíná občas objevovat práce v jednotlivých skupinách. I když zjištěné výsledky můžeme označit jako orientační (jedná se o malý zkoumaný vzorek), přesto z výsledků vyplývá, že výuka je odrazem tzv. tradiční koncepce vyučování (verbálně reprodukcí), má spíše verbální a nazírací charakter, je založená na mechanickém způsobu zapamatování učiva a reprodukci. Uvedené metody své místo v systému vzdělávání přirozené mají. Jejich výhodou je zejména to, že vyučující v nejkratším čase žáky v plných třídách s novými pojmy nejrychleji seznámí, jejich nevýhodou je ovšem skutečnost, že tyto metody práce nepřispívají ani zvýšené samostatnosti při řešení problémů, ani k tvůrčímu myšlení.

Aby se žáci středních škol dobře uplatnili na trhu práce i v rámci členských států Evropské unie, je nutné, aby získali ve školách nejen vhodné teoretické, ale i praktické poznatky. Mají být připraveni pro pracovní uplatnění, získat všeobecné vzdělání a mají být připraveni na další, respektive navazující vzdělávání. Proto jednou z možností, jak požadované dovednosti a návyky získat, je zařazení progresivních vyučovacích metod. Jde zejména o možnost využití koncepce problémového vyučování, tzn. ve větší míře využít: problémové otázky, problémový výklad, problémový rozhovor a aktivizující metody (diskusní, brainstorming, metody situační či případové, metody inscenační, ekonomické hry). Z uvedených výsledků také vyplývá, že moderní vyučovací metody se ve třídách začínají ve větší míře aplikovat, ale dosud v malé míře a pestrosti. Nejvíce se ve vyučovacích hodinách objevují problémové otázky. Naopak málo se využívá diskusí, ekonomických her, inscenačních metod, málo se využívá samostatné práce žáků, která zvyšuje činnostní charakter hodin – vede žáky k samoučení a sebevzdělávání. Další část průzkumu byla věnována ostatním metodám, které také mohou podporovat činnostní charakter práce žáků. Jejich přehled je uveden v tabulce 2.

Tabulka 1
Zjištění práce vyučujících na ekonomicky zaměřených školách

Druh činnosti učitele	Odpovědi									
	Každou hodinu		Téměř každou hodinu		Občas		Málo		Nikdy	
	Počet	Počet v %	Počet	Počet v %	Počet	Počet v %	Počet	Počet v %	Počet	Počet v %
Má zajímavý výklad	46	23	72	36	51	25,5	24	12	7	3,5
Výklad je logický a srozumitelný	73	36,5	78	39	41	20,5	7	3,5	1	0,5
Diktuje poznámky	107	53,5	73	36,5	13	6,5	7	3,5	0	0
Uvádí slovní příklady	93	46,5	66	33	37	18,5	4	2	0	0
Kreslí či promítá schémata	2	1	23	11,5	97	48,5	43	21,5	35	17,5
Zadává ústní i písemné otázky	32	16	72	36	59	29,5	30	15	7	3,5
Organizuje diskuse	3	1,5	2	1	32	16	33	16,5	130	65
Organizuje exkurze	0	0	0	0	19	9,5	26	13	155	77,5
Organizuje hry	0	0	0	0	20	10	21	10,5	159	79,5
Organizuje scénky	0	0	0	0	4	2	6	3	190	95
Zadává práci jednotlivým skupinám	3	1,5	21	10,5	67	33,5	46	23	63	31,5
Zadává samostatnou práci	3	1,5	28	14	74	37	49	24,5	46	23

Pramen: Vlastní šetření a vlastní výpočty.

Tabulka 2
Vybrané příklady používaných vyučovacích metod

Druhy	Počet uvedený v %		
	Každou nebo téměř každou hodinu	Občas nebo málo	Nikdy
Ústní i písemné otázky	52	44,5	3,5
Diskuse	2,5	32,5	65
Ekonomické hry	0	20,5	79,5
Scénky	0	5	95
Samostatná práce	15,5	61,5	23

Pramen: Vlastní šetření a vlastní výpočty.

Při analýze tabulky 3 lze kladně hodnotit to, že ve vyučovacích hodinách se začíná ve větší míře objevovat práce s odbornou literaturou a podnikovými písemnostmi. Nejčastěji učitelé pracují s učebnicemi a sešity. Naopak, moderní prostředky didaktické techniky se v hodinách velmi málo používají, spíše se nepoužívají vůbec.

Tabulka 3**Další možné způsoby práce v hodinách předmětu ekonomika**

Druh činnosti	Počet odpovědí				
	Ano	Ano v %	Ne	Ne v %	Neví
Se sešitem	196	98	2	1	2
S učebnicí	128	64	72	36	0
S odbornou literaturou	120	60	64	32	16
S písemnostmi	107	53,5	74	37	19
S tabulí	181	90,5	18	9	1
Se zpětným projektorem	32	16	162	81	6
S videem	4	2	176	88	20
S počítačem	1	0,5	179	89,5	20
S jinými prostředky	-	0	-	0	-

Pramen: Vlastní šetření a vlastní výpočty.

Kromě toho přibližně třetina žáků využívá poznatky z předmětu ekonomika v běžném denním životě, dvě třetiny žáků již méně. Tato čísla přibližně odpovídají hodnocení oblíbenosti předmětu, kde 21 % žáků si uvědomuje užitečnost předmětu v praktickém životě. Tento výsledek nám ukazuje, že v této oblasti jsou mezery, využití poznatků v běžném životě by mohlo být větší.

Závěr

V souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie se objevují nové požadavky týkající se reformy školství. Všechny vzdělávací systémy i subsystémy na ně v České republice reagují, zabývají se, jak zlepšit připravenost žáků a studentů. Pokud by ke změnám nedošlo, v nové globální společnosti neobstojí. Katedra didaktiky ekonomických předmětů se zabývá přípravou učitelů odborných ekonomických předmětů pro střední, popř. vyšší odborné školy. I když katedra naznačuje poměrně dlouhou tradici rozvíjení oboru, který se podle mého názoru pozitivně projevuje v kvalitě práce středoškolských učitelů, musí při své práci v budoucnu věnovat zvýšenou pozornost:

- metodice tvorby předmětu ekonomika vyučovaným na středních školách,
- základnímu obsahu učiva předmětu, vnitřnímu uspořádání a návaznosti s ostatními předměty,
- vyučovacím metodám používaným na středních školách především z oblasti koncepce problémového vyučování,
- práci s prostředky didaktické techniky (prosazovat při výuce práci s počítači),
- zvýšeným nárokům na učitele týkajícími se jejich specializace, ale též univerzalizace vzdělání.

Tím, že se katedra didaktiky ekonomických předmětů, ale také ostatní katedry Vysoké školy ekonomické zaměří na zkvalitnění studijního oboru Učitelství ekonomických předmětů, vytvoří si i lepší podmínky pro svou vlastní práci – absolventi středních škol budou lépe připraveni na vysokoškolské studium.

Literatura

- ASZTALOS, O. 1996. *Ekonomické vzdělávání v systému středního a vyššího školství v České republice*. Praha : VŠE, 1996.
- ASZTALOS, A. 1999. Osobnosť učiteľa ekonomických predmetov na prelome tisícročí [Zborník z medzinárodnej konferencie]. Bratislava, 1999.
- DOLEŽALOVÁ, G. 2007. Vývoj profesních nároků ve vybraných odvětvích národního hospodářství a náměty pro jejich reflexi v odborném vzdělávání. Souhrnná syntetická publikace. www.nuov.cz.
- DVOŘÁČEK, J. 2005. *Pedagogika pro učitele odborných předmětů*. Praha : VŠE, 2005.
- KRÁLOVÁ, A.; ASZTALOS, O. 2003. *Didaktika ekonomiky 1*. Praha : VŠE, 2003.
- KRÁLOVÁ, A. 2003. Didaktické zpracování učiva o podniku v systému středních odborných škol [Doktorská disertační práce].
- Metodika tvorby školních vzdělávacích programů SOŠ a SOU. www.nuov.cz.
- PETTY, G. 1996. *Moderní vyučování*. Praha : Portál 1996.
- Rámcové vzdělávací programy. www.nuov.cz.
- SKALKOVÁ, J. 1999. *Obecná didaktika*. Praha : ISV nakladatelství, 1999.

ENHANCEMENT OF THE TEACHERS WORK AT THE UPPER – SECONDARY SCHOOLS TO SPECIAL REGARD TO SUBJECT OF ECONOMICS

Abstract: In connection with the Czech Republic accession to the European Union there is an effort to enhance educational system so that students can compete not only in the Czech labour market but also in the markets of the other European Union member countries. At the secondary schools in economic education is necessary to provide some changes in structure of subjects, contents, structure and methods of teaching. The paper is devoted to the innovation of subject economics, which belongs between basic compulsory economic subjects and is taught at all secondary schools. It characterizes his history and some key changes which can be with creating school education programs expected. Article describes methods of teaching at the secondary schools, especially using methods of teaching at the subjects of economics. In the end of the paper is to analytically describe possibilities in the connection with the quality enhancement of the future teachers preparation at the upper - secondary schools.

Keywords: Subject of economics, innovation, school education program, methods of teaching, teachers preparation

JEL Classification: A21